

Komunikacijska uloga zidnjaka – čovjek i žena

ĐURĐICA MUSTAF

1. Uvod

Tema ovog teksta su zidnjaci, vezene zidne krpe, odnosno njihova komunikacijska uloga. Zidnjake možemo promatrati iz različitih kutova: tradicionalnog, vizualnog, komunikacijskog i inovativnog. Sagledavajući ih u cjelini postavili smo dvije teze. Prva ukazuje na to da su rodni stereotipi dio tradicije i generacijski se prenose, a druga da zidnjaci imaju edukativnu ulogu. Zanimalo nas je kako zidne krpe vizualno prikazuju žene i muškarce te koja je njihova komunikacijska uloga. Također, istražili smo na koji način su se zidnjaci koristili u prehrambenoj industriji, a istraživanjem smo obuhvatili i nove interpretacije zidnjaka u svrhu ukazivanja na prisutne rodne stereotipe. Za proučavanje koristili smo zidnjake iz privatne zbirke etnologinje Vesne Peršić Kovač, iz zbirke Muzeja prehrane tvrtke Podravka i zidnjake Udruge žena Grada Đurđevca koji su predstavljeni na izložbi u Gradskoj knjižnici Đurđevac. Naravno, proučili smo dostupnu literaturu, a za suvremenu interpretaciju zidnjaka koristili smo kalendar „Zidnjaci“ Udruge B.a.B.e.

2. Kratki povijesni prikaz

Zidne krpe, odnosno zidnjake krajem 19. i početkom 20. stoljeća izrađivale su žene u Europi, a potom i u Hrvatskoj. U samom početku izrade žene su vezle poruke na zidnjacima, a kasnije su motivi na krpama bili tiskani. „Najstariji motivi nosili izrazita obilježja nizozemskih pejzaža i nošnje (vjetrorenjače, klompe, kape), vjerojatno pod utjecajem keramičkih pločica sa

sličnim motivima koje su tada bile moderne.”¹ Budući da se trgovalo, obrtnici su preuzimali motive sa zidnih krpa, prevodili ih, a samim tim i prilagođavali jeziku te prodavali ženama u hrvatskih gradovima i selima. Također, pojava štednjaka (*špareta*) u kuhinjama dodatno je potaknula ovaj stil ukrašavanja. „Naravno, ta svojevrsna moda mogla je zaživjeti tek u vremenu od početaka upotrebe štednjaka, najprije u građanskim, a potom i u seoskim kuhinjama na prijelazu 19. u 20. stoljeće, čime su do tada zadimljene crne kuhinje postale svijetle, bijele.”² Razdoblje nakon Prvog svjetskog rata na hrvatskom prostoru obilježeno je raznim promjenama. Istaknut ćemo uočavanje problema zdravstva i higijene.

Na tom polju posebno se ističe doktor Andrija Štampar koji je postavio program usmjeren na socijalnu medicinu i uspostavu uske suradnje između zdravstvenih djelatnika i naroda. Uspješnost ovog programa bila je u tome što se uvidjela važnost dobre i razumljive komunikacije s narodom. „Središnju ustanovu javnog zdravstva pod nazivom Škola narodnog zdravlja, Andrija Štampar utemeljio je 1926. godine, a od 1958. ona novi njegovo ime.”³ Budući da se u to vrijeme smatralo da je održavanje čistoće, a i briga o djeci, isključivo ženski posao uz edu-

1 KUNAC, A.: *Vezena lirika: izložba ukrasnih zidnih krpa*. Katalog izložbe, Makarska: Gradski muzej, Makarska, 2004., 6.

2 <https://hrcak.srce.hr/file/333120> (27. 12. 2022.)

3 PERŠIĆ KOVAČ, Vesna: *Socijala medicina i škola narodnog zdravlja „Andrija Štampar“*. Oni i mi – povijest javnog zdravstva u Koprivnici i okolici, Katalog izložbe, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2020.

kaciju kroz razne letke i brošure koristili su se i zidnjaci. „Na zidu iznad umivaonika nalazile su se često i zidne krpe s motivom vezanim uz održavanje čistoće i poučnim tekstovima poput: Ruka ruku milje, obraz obadvije ili Umij se svakog dana nemoj biti neoprana.“⁴ Ako se pak osvrnemo na 20. stoljeće možemo pronaći literaturu s detaljnim uputama za žene. Promatrano u kontekstu vremena možemo takav oblik edukacije smatrati napretkom u komunikaciji prema ženama te brizi za njihovo mentalno i fizičko zdravlje.

Tako u knjizi iz 1952. godine „Knjiga za svaku ženu – uzorna domaćica“ koja obuhvaća teme: domaćica, kuharica, krojačica, vezilja, majka, odgajateljica, čuvarica zdravlja, njegovateljica, hiljadu savjeta, nalazimo i poglavlje o zapostavljanju djece. *Roditelji često iz neznanja, drugačije postupaju s muškom, a drugačije sa ženskom djecom. Muškoj djeci sve puštaju, jer oni su „muški“, jer na njima ime i pleme ostaje, a ženska je i tako „tuđa“, pa s njom u kući postupaju kao s Pepeljgom. To nikako ne valja. Takav nejednak postupak već i djeca osjećaju kao nepravdu, a može da se među njima stvara zla krv. Ponekad se na takav način sije među braću zavist i mržnja, umjesto sloge i bratske ljubavi što je kamen temeljac dobrog odgoja. Za roditelja moraju sva djeca biti jednaka. Nikad ne možeš znati, od koga ćeš dočekati više pomoći, radosti i ponosa, od muškog ili ženskog djeteta. U našem narodu imamo ukorijenjenih krivih mišljenja o manjoj vrijednosti ženske djece i ženskog uopće. To ne bi smjelo da bude. Kad narod izražava svoje osjećaje u pjesmi, onda ne pravi nikakve razlike. Jeste li vidjeli kako narodna pjesma prikazuje sestru među dva brata? „Dva su bora usporedno rasla / Među njima tankovrha jela.“ Žensko dijete može biti velika pomoć, radost i ponos svojoj majci. Ne smije se nikada na žensko gledati kao na neko zlo, koje je zadesilo obitelji njenim rođenjem. Zapostavljanje i loš postupak može zaista stvoriti loše dijete.*

3. Funkcija i teme zidnjaka

Zidnjaci su imali različite funkcije, a najvažnija je bila uporabna (praktična): njima se prekrivao zid iznad štednjaka zacrnjen dimom, a kuhinja je postala bjelja. Estetsko-ukrasna značila je da zidnjaci služe kao dekoracija gradskim i seoskim kuhinjama, društveno-komunikacijska – uključuje i pouku o životu u braku, ukazuje na ulogu žene i daje savjete o kuhanju i održavanju domaćinstva, ali postaje i prostor izražavanja nezadovoljstva i ženina protesta, izraz želja i iskustava. Na kraju ne treba izostaviti i zabavna funkcija – način razonode, razbibrige djevojaka i žena.⁵ Budući da su zidnjaci imali uporabnu funkciju, njihov izgled prilagođen je prostoru kuhinje pa su se tako većinom izrađivali da budu pravokutnog oblika, veličine 80 x 50 cm, s manjim odstupanjima.

Mustre kojima su bili ukrašeni širile su se i tako što su ih žene same kod kuće precrtavale. Pri tome su ponešto izmijenile tekst ili prizor, ponekad posve izostavile tekst, pod prizor potpisan jednim tekstom stavljale su drugi koji im se više sviđao. Štampani motivi redovito su višebojni, a oni rukom vezeni češće su jedno-bojni. Najomiljenija je plava boja konca, gotovo isto toliko i crvena, ali se mogu susresti i rado-vi samo crnim, zelenim, ljubičastim ili žutim koncem.⁶ Na rijetkim zidnjacima susrećemo i kombinaciju navedenih boja. Poruke na zidnjacima možemo tematski razvrstati u nekoliko skupina u kojima ćemo navesti najzanimljivije poruke.

Religiozna skupina: *Slava bogu na visini, a mir ljudima dobre volje / Gospodine spasi nas / Velehvaljen i slavljen budi Isus u Presvetom oltarskom sakramentu / Srce Isusovo budi naše spasenje / Srce Marijino budi naše ufanje.*⁷ Ljubavna skupina – poruke vezane za prošnju i udaju

4 Isto.

5 file:///C:/Users/User/Downloads/594653.063-V-slavisticki-kongres-TOMASIC_2.pdf (pristupljeno 27. 12. 2022.)

6 <https://hrcak.srce.hr/file/333120> (pristupljeno 27. 12. 2022.)

7 Isto.



Sl. 1. Zidnjak s porukom iz privatne zbirke (snimila: Đurđica Mustaf).



Sl. 2. Zidnjak s porukom iz privatne zbirke (snimila: Đurđica Mustaf).

mladih djevojaka: *Bijeli golub Pepeljugi priča, da će skoro vidjet kraljevića / Kao ovi golubovi što se ljube vječno mi ćemo se voljeti i živjeti srećno / Kako golub golubici guče tako i ja ljubim moje milo luče / Prošao sam svijeta dosta / al kod tebe srce osta.*⁸ *Skupina o gostoljubivosti i životnoj radosti: Dobro došli mili gosti / Gost nam mio ma od kuda bio / Dobro došli mili gosti nije vreme da se posti! Imamo svega voće i slatkiše, pa i cveća da nam miriše! / Koga srce boli nek si bira što od jela voli.*⁹

Skupina edukativnih poruka o higijeni: *Ruka ruku mije, obraz obadvije / Ladna voda ta prija, umi se ti pa ću i ja / Kad žena nije čista, ne vrijedi ništa / Voda je zdrava kažu ljudi zato se peri i uredan budi / Umi se svakog dana, nemoj biti neoprana.*¹⁰

Skupina poruka o urednosti i čistoći kuće: *Čisti lonac čista zdela i u njima dobrog jela / Kuharice budi čista da se suđe uvijek blista / Kuharice budi vrijedna da kuhinja bu uredna / Moj posao veselo vršim, a kuhinju u redu držim.*¹¹

Skupina poruka o skladnom braku, odgoju djece, štedljivosti, marljivosti i veličanju hrane: *Kuharice manje zbori da ti zafrig ne prigori / Kuharice dobro kuhaj ali ipak novce čuvaj*

*/ Skuhala si ručak fino pa uz njega paše vino / Majka voli svoju djecu malu sve ih uči i daje im hranu / Dobra djeca odmalena pomažu da se ručak sprema / Ako hoćeš kuhat znati moraš prvo suđe prati / Kad muž za kuhinju neda novac stoji mu na štednjaku prazan lonac / Zašto gledaš sad u lonac kad mi nisi dao novac? / Dimnjačaru djavolsko stvorenje, ne diraj me izgorit će mi pečenje.*¹²

Skupina poruka o ljepoti života, odnosno hedonizmu: *Dobro voće lepi cvet ulepšava ovaj svet / Ali je lijep ovaj svijet tu je potok tamo cvijet / Mladost je radost! / Jedimo... pijmo... veseli budimo / Voće kad je zrelo najbolje je jelo.*¹³ Kao što etnologinja Nada Matijaško u svom istraživanju navodi: *Slikovno-tekstualne poruke mogu, dakle, biti: religiozne, ljubavne, gostoljubive, poučne, idealizacijske, hedonističke... Svi oni komadi platna na kojima ih nalazimo, i danas rječito svjedoče o sustavu vrijednosti prihvaćenom od naših predaka. Prilično velik broj formulacija prepoznat ćemo kao izraz konzervativnog duha koji položaj žene u društvu vidi isključivo u njezinom djelovanju unutar četiriju K – Kinder (djeca), Küche (kuhinja), Kleider (odjeća) i Kirche (crkva).*¹⁴

8 Isto.

9 Isto.

10 Isto.

11 Isto.

12 Isto.

13 Isto.

14 Isto.



Sl. 3. Zidnjak s porukom iz privatne zbirke (snimila: Đurđica Mustaf).



Sl. 4. Zidnjak s porukom iz privatne zbirke (snimila: Đurđica Mustaf).

4. Podravkine reklamne krpe

Tvrtka Podravka osnovala je 1982. godine Muzej prehrane kako bi se na jednom mjestu sakupljali, obrađivali i prezentirali elementi, odnosno građa, koja je povezana s industrijskom preradom hrane i tradicijsku kulturu prehrane. Nekoliko godina kasnije, točnije 1989. u Podravki započinje s radom Umjetnička radionica. Ideja i rad Umjetničke radionice zasnivala se na elementima podravske, hrvatske, narodne i povijesne baštine. „Irena Kuzmić, voditeljica Umjetničke radionice, kreira motive za ručno vezene i tkane proizvode te dizajne za porculansko i keramičko posuđe i kristalne predmete.

Marketing „Podravke“ koristi proizvodni program Umjetničke radionice za različite oblike svoje djelatnosti.¹⁵ Kasnije je došlo do spajanja Muzeja prehrane i Umjetničke radionice te je 1994. godine Umjetnička radionica preseljena na lokaciju Muzeja prehrane. Samim tim došlo je do zajedničkog rada na raznim projektima. „Rezultat toga jesu i dvije izložbe postavljene 1996. godine: „Vuzem – od korizme do Matkane nedele“ i „Božićni kinč“. Još početkom 1997. godine Irena Kuzmić predložila je da tema sljedeće izložbe budu platneni predmeti što su u raznolikim oblicima ukrašavali kuhinje naših baka.¹⁶ Nakon toga Podravka

je krenula istraživati zidnjake i koristiti ih u reklamne svrhe. Reklamna krpa što u sjećanje priziva staru zidnu, i zidna krpa – umjetničko djelo, ponovo su nam danas na dohvatu ruke i pogleda. Za oblikom svima znane zidne „kuharice“, Podravka je posegnula još 80-ih godina kako bi odašiljala propagandne poruke potrošačima. Pojedini primjerci mogu se naći u Podravkinom odjelu Unapređenja prodaje ili kod potrošača. Njihova pojava kao materijala unapređenja prodaje u svezi je s počecima Podravkinih akcija prodaje proizvoda uz „prim“. Razmišljajući o tome što bi taj „prim“, to jest poklon potrošaču za kupnju određene vrste i količine proizvoda mogao biti, zaključeno je da treba imati propagandne efekte, ali i upotrebnu vrijednost za potrošača, ispričao nam je Ivan Vitković, dugogodišnji rukovoditelj Unapređenja prodaje. Tako se, između ostalog, krenulo s tiskanjem reklamnih poruka na platnene stolnjake, krpe, vrećice, pregače i rukavice. Idejna rješenja dobivena su posredovanjem marketinške agencije Apel iz Zagreba i iz Kreativnog studija Podravke, a proizvodnja materijala povjerena je VIS-u iz Varaždina i Čateksu iz Čakovca. Neke od krpa nose na sebi slikovne prizore i propagandne poruke osmišljene tako da izravno podsjećaju na stare zidne „kuharice“.¹⁷

Koprivnički Muzej prehrane slojevitim je

15 Isto.

16 Isto.

17 Isto.



Sl. 6. Zidnjak s porukom iz privatne zbirke (snimila: Đurđica Mustaf).



Sl. 5. Zidnjak s porukom iz privatne zbirke (snimila: Đurđica Mustaf).

projektom „Vez u bijeloj kuhinji“ uspješno ostvario tri osnovna uvjeta koja su kao naredni korak omogućila suvremeno muzejsko djelovanje: prvi je prepoznavanje i izdvajanje naoko neuglednog predmeta iz svakodnevne upotrebe i otkrivanje kulturnih, društvenih i socijalnih vrijednosti vezanih uz njegovu upotrebu, drugi je pobuđivanje interes umjetnika za takav predmet i njegov osmišljen odabir za predložak umjetničke inspiracije, a treći poticanje interesa društvene sredine i potencijalne publike, te edukativna funkcija koju će ova izložba zasigurno polučiti. U tom je smislu razrađena osnovna ideja i muzeološki scenarij, prema kojem se, polazeći od obične kuhinjske zidne

krpe nastojalo predstaviti dio tradicije vezane uz kulturu hrvatske kuhinje, kako tradicijske i pučke, tako i one radničke, malograđanske i građanske, svijet žene i prostor kuhinje iz vremena naših baka.

Izložba je u svojoj osnovi podijeljena na dva ravnopravna dijela. U prvom dijelu izložbe prikazanom materijalu pristupilo se interdisciplinarnim promatranjem iz rakursa povijesti, etnologije, povijesti umjetnosti, povijesti književnosti i sociologije. U svom drugom dijelu, koji je zapravo antipod muzeološkom osvrtu na zapostavljeni, mali predmet, kuhinjsku zidnu krpu, izložba „Vez u bijeloj kuhinji“ posjeduje svoj nastavak u živoj sadašnjosti.¹⁸ Muzej prehrane uputio je poziv umjetnicima s namjerom da se uključe u izradu zidnih krpa. Na samom početku neophodno je izdvojiti dvije osnovne umjetničke „struje“: s jedne strane, veću skupinu izvornih umjetnika čiji se likovni izričaj temelji na osnovnim postavkama hlebinske slikarske škole (Josip Cugovčan, Vladimir Dolenec, Franjo Dugina, Goran Generalić, Josip Generalić, Josip Gregurić, Vlatka Kordina, Martin Mehkek, Zvonko Sigetić, Zlatko Štrfček, Josip Toth, Nada Zlatar, Ivan Večenaj Tišlarov), a potom i manja skupina suvremenih akademski obrazovanih slikara (Toni Franović, Ivica Lovrenčić, Zeljko Mučko, Sunčanića Tuk) i dizajnera (Draženka Jalšić Ernečić, Irena Kuzmić).¹⁹

Takva suradnja urodila je plodom te se jedan, nazovimo ga „neugledan“ kuhinjski predmet pun topline i sjećanja uz umjetničku prezentaciju i marketinšku strategiju izrazito dobro uklopio u novo razdoblje i bio prepoznat od strane potrošača.

5. Kalendar Udruga B.a.B.e.

Udruga B.a.B.e. (Budi aktivna. Budi emancipiran.) osnovana je 1994. godine s namjerom zaštite i promicanja ženskih ljudskih prava.

18 <https://hrcak.srce.hr/file/333116> (pristupljeno 5. 1. 2023.)

19 Isto.

Danas su B.a.B.e. više fokusirane na promicanje radne ravnopravnosti i osiguravanje jednakih mogućnosti za sve rodove u društvu kao cjelini.

Uz razne aktivnosti koje su godinama B.a.B.e. organizirale izdvojit ćemo 2006. godinu kada su uz pomoć dizajnerice Goge Golik osmislile i kalendar „Zidnjaci“ na temu prava žena. *Kalendar se poigrava sa, te izvrće ustaljene rodne uloge, pri čemu je muškarac prikazan kako obavlja razne kućanske poslove, tradicionalno vezane za žene. Vizualna reprezentacija popraćena je i humorim, rimovanim tekstom. Dodatnom relativiziranju rodnih opreka pridonosi i to što je jedina boja kojom su izvedeni svi prizori svjetlo ljubičasta, dok se u uglovima nalaze cvjetni ornamenti.*²⁰

Korištenjem svima poznatog predmeta, zidne krpe, B.a.B.e. su na inovativan način prikazale poruke koje se odnose na rodnu ravnopravnost. Stavile su muškarce u „ženske cipele“ te vizualno i tekstualno ukazale na rodnu ravnopravnost.

6. Zaključak

Istražujući zidnjake, odnosno njihovu komunikacijsku ulogu, možemo zaključiti kako se ona kroz povijest mijenjala. Od prvobitnog ukrasnog predmeta koji je imao glavnu funkciju prikazati ženu u obiteljskom okruženju podložnu i predodređenu da služi muškarcu te ne odstupa od zadanih tradicijskih vrijednosti, pa sve do suvremenih interpretacija s namjerom ukazivanja na rodne stereotipe. Teze ovog istraživanja, *Rodni stereotipi dio su tradicije i generacijski se prenose i Zidnjaci imaju edukativnu ulogu*, su potvrđene jer su se upravo kroz poruke na zidnim krpama njegovale tradicijske vrijednosti, prenosile se su generacijski, a samim tim i uloga žene ograničavala se i nadalje na obiteljsko okruženje. Na malom broju zidnjaka mogu se naći diskretne, šaljive poruke kojima

žene iznose svoje negodovanje. Posebnu važnost zidnjaci kao što je kalendar „Zidnjaka“ koje je koristila Udruga B.a.B.e., a koji su nastali gotovo stotinu godina nakon izvornika, imaju edukativnu ulogu s namjerom ukazivanja na ravnopravnost spolova. Pri tome su autorice ovog projekta dobro prepoznale prvobitnu namjenu ovog predmeta te njegove poruke usmjerile, usudimo se ovdje tvrditi u suprotnom smjeru. Na kraju ovog razmatranja možemo zaključiti kako jedan svakodnevni, običan predmet na koji često ne obraćamo pažnju može imati važnu komunikacijsku ulogu te utjecaj na način razmišljanja, a istraživačima poslužiti kao dokaz službenog društvenog stava i indoktrinacije jednog dijela stanovništva.

Isto tako, možemo reći kako i novi inovativni zidnjaci kao što je kalendar „Zidnjaka“ koje je koristila Udruga B.a.B.e., a koji su nastali gotovo stotinu godina nakon izvornika, imaju edukativnu ulogu s namjerom ukazivanja na ravnopravnost spolova. Pri tome su autorice ovog projekta dobro prepoznale prvobitnu namjenu ovog predmeta te njegove poruke usmjerile, usudimo se ovdje tvrditi u suprotnom smjeru. Na kraju ovog razmatranja možemo zaključiti kako jedan svakodnevni, običan predmet na koji često ne obraćamo pažnju može imati važnu komunikacijsku ulogu te utjecaj na način razmišljanja, a istraživačima poslužiti kao dokaz službenog društvenog stava i indoktrinacije jednog dijela stanovništva.

Literatura i izvori

- Knjiga za svaku ženu – uzorna domaćica (urednik Drago Chloupek), Zagreb: Seljačka sloga, 1952.
- KUNAC, A: Vezena lirika: izložba ukrasnih zidnih krpa. Katalog izložbe, Makarska: Gradski muzej, Makarska, 2004.
- PERŠIĆ KOVAČ, Vesna: Socijala medicina i škola narodnog zdravlja „Andrija Štampar“, Oni i mi – povijest javnog zdravstva u Koprivnici i okolici, Katalog izložbe, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2020.
- <https://hrcak.srce.hr/file/333120> (27. 12. 2022.)
- file:///C:/Users/User/Downloads/594653.063-V-slavisticki-kongres-TOMASIC_2.pdf (pristupljeno 27. 12. 2022.)
- <https://hrcak.srce.hr/file/333116> (pristupljeno 5. 1. 2023.)
- <https://mrezadizajna.com/katalog/zidnjaci> (pristupljeno 7. 1. 2023.)

20 <https://mrezadizajna.com/katalog/zidnjaci> (pristupljeno 7. 1. 2023.)